

VAJDA LÁSZLÓ NEMZETKÖZI KARRIERJE

Mediterrán diktátorok árnyékában

LÉNÁRT ANDRÁS

VAJDA LÁSZLÓ A 30-AS ÉVEKBEN AZ OLASZORSZÁGI KITÉRŐ UTÁN FRANCO TÁBORNOK SPANYOLORSZÁGÁBAN TALÁLT ÚJ HAZÁRA.

A Spanyolországban letelepedett híres magyarok csoportját a spanyol társadalom számára leginkább Puskás Ferenc és Kubala László futballisták neve fémjelzi, Vajda László/ Ladislao Vajda (1906-65) a többség számára már egyértelműen spanyol filmrendezőnek számít, csak a neve hangzik olyan „kelet-európaiasan”. Filmográfiájának legfontosabb darabjai ma a spanyol nemzeti kultúra részét képezik, és nem a magyarét. Nemzetközi karrierjének alakulásáról az olasz és spanyol levéltárak és filmarchívumok iratanyagai, valamint korabeli spanyol filmes szaklapok és interjúk bővíthetnek tovább mindazt, amit Vajdáról tudunk. (Lásd még: Tanner Gábor: *Torreádorsírató* Filmvilág 2000/11.).

Édesapja, idősebb Vajda László Magyarországon és Németországban is ismertnek számított, a színházi világ több területén is kipróbálta magát (volt színész és színházigazgató is), elvértve pedig a filmezésbe is belekóstolt forgatókönyvíróként. Ifjabb Vajda László ennek köszönhetően gyermekéveinek jelentős részét Németországban élte le, a német filmkultúrát szívta magába. A helyi filmes közösséggel töltötte mindennapjait, a forgatásokon téblábolva vált a mozgókép szerelmesévé, és elvállalt szinte bármilyen munkát a stúdiókban, hogy a közelükben maradhasson. Az 1930-as évek első felében három film forgatásán is részt vett Angliában. Nem tudjuk, hogy ezekben milyen mértékű volt a részvétele, de a dokumentumok igazolják, hogy közreműködött *A koldusdiák* (1931) elkészítésében, a *Hol a hölgy?* (1932) stábjában már társrendező, a *Szerelm*

síleceken (1933) és a *Szárnyak Afrika felett* (1934) esetében pedig rendezői minősítést kapott.

Hazaérkezése után Magyarországon folytatta rendezői tevékenységét. Filmjei a témájukat és a felvonultatott karaktereket illetően igazodnak az éppen uralkodó vonulatokhoz, nem sokban különböznek az adott korszakban, adott országban készülő művektől. A 30-as években forgatott magyar filmjei követik a már közkezdeltté vált tradíciókat, éppen ezért tesznek szert népszerűsége a közönség körében. Az *Ember a híd alatt* (1936), a *Kölcsönként kastély* (1937), a *Magdát kicsapják* (1938) és a *Péntek Rézi* (1938) még napjainkban is gyakran felbukkannak a közszolgálati tévécsatornák délutáni műsorsávjában.

Vajda elsődleges célja a szórakoztatás volt, ennek oltárán hajlandó volt feláldozni az egyéni látásmódot is. Egész munkásságát alapul véve megfigyelhető, hogy nem rendelkezett igazán megkülönböztető *vajdai* stílusjeggyel, nem vált *auteur*-re, inkább megbízható, kötelességtudó iparosként tekintett munkájára, aki igyekezett lelkiismeretesen dolgozni, és közben a közönség (majd később a hatalom) kegyét is kereste. Ebben nagy segítségére volt, hogy Németországban a filmkészítés szinte minden oldalát megismerte, nem volt számára ismeretlen terület a gyártás egyik fázisa sem.

A 30-as évek végén a zsidó származású Vajda okkal érezte úgy, el kell hagyania szülőhazáját. Franciaországba ment, ahol, bár kapott különféle ajánlatokat, filmes tapasztalatait végül nem sikerült kamatoztatnia. 1939-ben megállapodást

kötött egy első világháborús tematikájú film elkészítéséről (*Sevastopol* lett volna a címe), ám ekkor ismét lángba borult a kontinens, ami lehetetlenné tette, hogy a filmet az eredeti tervek szerint leforgathassák (a főhős egy szimpatikus és jó szándékú német tiszt lett volna).

A francia csalódás után Olaszországban próbált szerencsét, ahol három film elkészültében vett részt a Mussolini-érában. Az itáliai alkotók egy része tudatosan a korabeli hollywoodi munkákat tekintette példának a történetvezetés és rendezői módszer terén. A két világháború között sokoldalú kapcsolat állt fenn Magyarország és Olaszország filmgyártása között is. A 30-as évek olasz filmjeire erősen hatott a magyar mozi, az úgynevezett *fehér telefonos komédiák* egyértelműen a magyar vígjátékok mintáját követték. 1933 és 1944 között szép számmal készültek olyan olasz filmek, amelyek magyar közegben játszódtak. A Magyarországról alkotott kép igen csak sztereotip volt, egyfajta *Cinécittà Magyarországon* született, a „commedia all' ungherese” és az „allegra brigata de Budapest” kifejezések mindennaposá váltak az olasz filmművészetben (Alessandro Rosselli *Amikor a Cinécittà magyarul beszélt* című könyve magyarul is olvasható e témában).

Vajda László olasz „kalandja” ebben a közegben kezdődött el, és meglehetősen hamar véget is ért. Az itáliai filmesek már korábban felfedezték őt: Vittorio De Sica két magyar Vajda-filmből is készített remake-et: a *Magdát kicsapják* 1940-ben *Maddalena, magatartásból elégtelen* címen „született újjá” az olasz filmművészetben, a *Péntek Réziből* pedig *Teresa Venerdì* (1941) címen forgatta le De Sica a saját változatát. Vajda ennek kifejezetten örült, szerinte olasz kollégája mindig nagy körültekintéssel és óvatossággal nyúlt az alapul szolgáló anyaghoz.

A magyar rendező olasz időszakában is vannak még tisztázatlan pontok: nem minden esetben világos, hogy melyik filmben milyen minőségben és súllyal vett részt. Az 1941-es *A Pazzi-összeesküvéshez* (másik hivatalos címen: *Giuliano de' Medici*) azonban, amelynek rendezője volt, nagy horderejű politikai botrány fűződik. Az igaz történeten alapuló film 1477-ben, Firenzében játszódik, középpontjában a két nagyhatalmú rivális család, a Mediciék és a Pazziak állnak. Giuliano de' Medici, Lorenzo öccse, titokban megnősül a lány apjának enge-

délye nélkül. A Pazzik meggyőzik az apát, hogy álljon bosszút a fiatalok tettéért: az após meggyilkolja Giulianót. A firenzei nép, mely többségében a Mediciek pártján áll, a Pazzik ellen fordul. Lorenzo de' Medici pedig megszabadul a sógornőjétől, és saját kezébe veszi unokaöccse nevelésének irányítását; a gyermek később VII. Kelemen pápa néven lesz ismert.

Ez volt Vajda egyetlen igazi történelmi filmje; bár más munkái is játszódtak régmúlt korokban, azok ettől eltérő műfaji besorolás alá esnek. A Mussolini-korszakban a történelmi filmek legfőbb feladata a nemzeti történelem eseményeinek és kiemelkedő alakjainak felmagasztalása volt, hogy a második világháború idején az olasz közönség büszkén tekinthessen a múltjára. Kortárs szemmel nézve már ebből a szempontból is aggályosnak mondható a film, de egy ennél nagyobb probléma is felmerült. Benito Mussolini, miután egy vetítésen megtekintette a még bemutatás előtt álló filmet az eredeti *La Congiura dei Pazzi* címen, azonnal visszavonatta a művet reklámozó plakátokat, bizonyos jeleneteket kivágatott, és eltérő utószinkront készíttetett. Ezen felül, a régi címet *Giuliano de' Medici*

cserélték, Vajda nevét pedig eltávolították a stáblistáról. A Ducénak erre az erőteljes fellépésre három oka is volt. Lorenzo de' Medici ábrázolása, diktatoriális vonásainak hangsúlyozása és néhány más jellemzői tulajdonságának kiemelése olyan nyilvánvaló utalásokat tartalmaztak Mussolinire, hogy a párhuzam mindenki számára egyértelmű lehetett. Mindenképpen meg kellett akadályoznia, hogy a film ilyen formában kerüljön a közönség elé. Az sem volt ideális, hogy a mű pozitív felhanggal közelített a Pazzi család felé, mivel a fasiszta Olaszországban nem örvendett népszerűségnek ez a dinasztia. Végezetül, a filmben Firenze lakossága nem nyugszik bele a történetbe, és szembeszáll a Mediciekkel. A diktátor számára ez az elem azt a veszélyt hordozta magában, hogy talán az olasz nép is ráébred, nem kell szótlanul eltűnnie mindent, felléphet az elnyomó hatalom ellen. Ez a három tényező pecsételte meg a film eredeti változatának sorsát.

Különböző szerepkörökben Vajda még további olasz filmek elkészítésében is részt vett, de a Medici-filmhez

„A beilleszkedés vágya motiválta”

(Marcellino
- Kenyér és bor)

fűződő botrány bélyegétől nem tudott megszabadulni. Az utolsó munkájában a neve már nem került fel a stáblistára, és a rezsim politikai rend-

őrsége (OVRA) minden lépését figyelte. A hatóságok számára kellemetlen volt a jelenléte, személyét a „zsidóprobléma” körébe utalták, hogy könnyebben megszabadulhassanak tőle. Az OVRA bizonyítékokat gyűjtött annak alátámasztására, hogy Vajda felmenői között szerepelt zsidó ős. 1941 első felében az olasz Filmfőigazgatóságról küldtek egy jelentést a rendőrségre, amelyben közölték, hogy hivatalos kérésre a magyar hatóságok Olaszország rendelkezésére bocsátottak minden szükséges információt Vajda származására vonatkozóan, és ez alapján már egyértelműen beigazolódtott a „zsidó gyanú”. Végképp nemkívánatos személynek bizonyult, a filmfőigazgató pedig az illetékes hatóságokat a szükséges lépések megtételére kérte. Vajda egy kétségbeesett hangvételű levelet küldött a belügyminiszternek, amelyben részletesen leírta a problémát: ha el kell hagynia Olaszországot, és nem viheti magával az éppen előkészü-

letben lévő filmtervét, az számára a biztos éhhalált jelenti, ugyanis anyagi problémákkal küszködik. A levélnek nem lett hatása, 1942-ben Vajdát felszólították az ország elhagyására, a szóban forgó film (*Il cavaliere senza nome*) Itáliában maradt, és más fejezte be.

A spanyol útját már előkészítették számára, a Medici-filmben számos spanyol színésszel dolgozott együtt, akik segítettek neki a könnyebb beilleszkedésben. Ő maga is tisztában volt azzal, hogy zsidó-üldözés áldozata lett, Spanyolországban azonban soha nem beszélt erről. Mikor egy interjúban megkérdezték tőle, hogy miért jött el Párizsból és Rómából, indokként egyedül a második világháború kitörését jelölte meg, a származását érintő konfliktusról egy szót sem szólt. Nem tudunk róla, hogy hasonló természetű kérdés felmerült volna vele kapcsolatban Spanyolországban, bár fellelhető olyan jelentés a személyére vonatkozóan, amely kiemeli, hogy megjelent az országban „egy zsidó filmes csoport”, amelyet „egy lengyel származású zsidó” vezet, aki „Vajda úrral, egy magyar zsidóval” érkezett Spanyolországba. Ugyanakkor, mivel Franco tábornok diktatúrája a többi szélsőjobboldali rezsimtől erősen eltérően viszonyult a zsidósághoz, származása miatt itt nem érte őt hátrány.

Húsz filmet forgatott Spanyolországban, néhányat ezek közül koprodukcióban más országokkal. Kezdetben olyan projekteket kapott, amelyek tematikája sok hasonlóságot mutatott magyar munkáival. A későbbiekben több műfajban is kipróbálta magát, a melodramáktól egészen a bűnügyi filmekig, gyakran együttműködött két másik Spanyolországban dolgozó magyar emigránssal, Gerely Fülöp producerrel és László András forgatókönyvíróval. Az 1950-es évek elejéig készült műveiben kitapintható az olasz neorealizmus és más európai filmes áramlatok hatása. A személyes tapasztalatai mellett figyelemmel is kísérté az akkori Európa szinte minden országának filmes tendenciáit.

A Franco-diktatúrában a film rendkívül fontos szerepet töltött be az állam életében. A filmiparnak elsősorban a rezsim célkitűzéseit kellett támogatnia és azokat az értékeket magasztania, amelyek a diktatúra számára elsődlegesek voltak: a nemzeti-társadalmi összetartozás, a katolikus vallás mindenhatósága és a fegyveres erők által szavatolt rend. A hivatalos propagandafilmek mellett a

kaland- és háborús filmek, valamint az „ártalmatlanabb” komédiák bizonyultak a leginkább életképes műfajnak. Vajdának ilyen körülményekhez kellett alkalmazkodnia. Bár ez idáig mindig a fasizmus-nácizmus elől menekülve hagyta el a különböző országokat, most egy olyan helyen talált menedékre, ahol a szélsőjobboldali ideológia volt az irányadó. Megpróbált beilleszkedni. Valódi propagandafilemet csak egyet készített: a *Spanyol turné* (1952) a Falange párt női szekciója kórus- és táncscsoportjának amerikai körútját mutatja be játékfilmes keretek között, de a hangnemet igyekezett a lehető legkönnyedebbre venni, ami nem volt egyszerű, mivel a hatalom filmpolitikusai árgus szemekkel figyelték a filmkészítés folyamatát.

Karrierje csúcspontjához 1955-ben ért a *Vigasztaló Marcelino: Kenyér és borral*. A José María Sánchez-Silva regényéből készült film kivételt képez Vajda többi filmjével szemben, ez ugyanis több szempontból is kiemelkedő darab, messze nem csak igazodás a hasonló zsánerű filmekhez, vagy a közkedvelt témák ismételtetése, másolása (ami Vajdánál többször is előfordult korábban és a későbbiekben is). Kapcsolódik a rendkívül népszerű spanyol gyermekfilmek vonulatához, amelyek az egész család számára kikapcsolódást nyújtó munkákat foglaltak magukba. Általában morálishan igazolható végkifejlettel zárultak, a katolikus hispán ember „jóságát” és a romatlan gyermeki ártatlanságot állították középpontba. A főszerepben mindig egy csodagyerek (*niño prodigio*), aki sokszor gyönyörű, angyali hangon énekel. Vajda ezt a műfajt teremtette újjá a szóban forgó darabbal. A főszereplő Pablito Calvo ezzel egycsapással szupersztár lett Spanyolországban, és még évekig hasonló munkákban szerepelt. Vajda a gyermek-tematikát a nemzetikatolikus Spanyolországban elsődleges jelentőséggel bíró vallási témával kombinálta: isteni beavatkozás egy ártatlan, árva gyermek életébe, aki a film során kapcsolatba lép egy megelevenedő Krisztus-szoborral. Minden adott volt ahhoz, hogy a film hatalmas sikert arasson, és ez be is következett: nemcsak odahaza váltotta be a hozzá fűzött reményeket, de a korszak külföldön is legnépszerűbbnek számító spanyol filmje lett. Spanyolországban ez a siker tette Vajdát az egyik legelismertebb rendezővé, a *Marcelino...* ma is szerepel a legfontosabb tíz spa-

nyol filmet rangsoroló listákon. Pablito Calvóval még két filmben működött együtt, a *Jacinto nagybácsi* (1956) és az *Egy angyal szállt le Brooklynban* (1957) olasz-spanyol koprodukciókban. A gyermekeket középpontba helyező tematikát egy másik közkedvelt, a bikaviadalokról szóló műfajjal is sikeresen elegyítette: A *torreadór* (1956) szintén a spanyol filmművészet egyik fontos darabja.

Vajda László spanyol filmes munkásságát a beilleszkedés vágya motiválta, nem feltétlenül akart újat alkotni, iskolát teremteni, inkább arra törekedett, hogy a népszerű témákhoz igazodva olyan filmet forgasson, amely mindenki tetszését elnyerheti. Mindezt ezt olyan korszakban, amikor a spanyol társadalom fölé tornyosult az autoriter kultúrpolitika. Vajda sem nyúlhatott olyan témákhoz, amelyek sérthették a Caudillo ízlését és meggyőződését. A spanyol állam már a *Marcelino...* előtt elismerte érdemeit: 1952-ben megkapta a Katolikus Izabella Rend kitüntetését, 1954-ben pedig a spanyol állampolgárságot is. Ettől kezdve Vajdát már nem mint Spanyolországban dolgozó magyar emigráns filmrendezőt tartják számon, hanem mint spanyol alkotót. A spanyol-svájci-német együttműködéssel készült, Friedrich Dürrenmatt bűnügyi történetéből forgatott *Az ígélet – Fényes nappal történt* (1958) jelentős kritikái visszhangot ért el. Ezután a Német Szövetségi Köztársaságban is forgatott még négy filmet, karrierjét pedig ismét egy igazi koprodukcióval fejezte be: *A bejrúti asszony* (1965) spanyol-olasz-francia színekben született.

Ladislao Vajda egyike a legjelentősebb és legérdekesebb nemzetközi karriert maga mögött tudó magyar filmeknek, bár itthon nem sokan ismerik őt. Több országot megjárt, de Spanyolországban talált valódi otthonra, ahol a nemzeti kultúra szerves részévé vált. A diktatúra idején tevékenykedő, a hatalommal jó viszonyt ápoló, de nem kizárólag azt kiszolgáló filmesként tartják őt számon új hazájában, aki műveivel sok kellemes percet szerez még ma is a spanyol családoknak. Így nem meglepő, hogy a legfontosabb spanyol filmrendezőket felvonultató listákon általában még ma is helyet kap ez az „egzotikus” vezetőnév, de attól még egyértelműen spanyol filmművész is, aki tevékenységével a magyar-spanyol filmkapcsolatok egyik legfontosabb szereplőjévé vált. •